

Teleki Mihály levelezése.¹

A török szomszédság átkát főleg Apafi Mihály uralkodása idejében sokszor kellett éreznie a kis országnak. A török pasák nem elégedtek meg azzal, hogy a mikor csak alkalmuk volt, különböző ürügyek alatt a szomszédos erdélyi fejedelemség területén zsaroltak, harácsolnak, hanem e mellett Erdély rovására területöket nagyobbítani is igyekeztek. Hazugságon alapuló vádakkal is állottak elő a portán, hogy ezen törekvésekben célzt érjenek. 1671 végén a váradi pasa állott elő a portán azon alaptalan váddal, hogy az erdélyiek Várad közelében öt várat építettek a törökök ellen, a mi miatt ők ki sem tudnak mozdulni Váradról; ha ez nem orvosoltatik, ők nem tudnak Váradon lakni. Az öt vár alatt Somlyót, Csehet, Hadadot, Sebesvárt és Gyalut értették, mind olyan erősségeket, melyek régebben építettek és Váradtól távol voltak. E mellett Hunyad, Kraszna, Belső-Szolnok, Középszolnok és Doboka vármegyéknek a váradi pasasághoz csatolását kérték. Kérésök teljesítése csaknem az erdélyi fejedelemség megszűnését jelentette volna. Érezték is ezt Erdélyben és mikor 1671 végén Nemes Jánost és Szilvási Bálintot az évi adóval a portára indították, azt a megbízást is adták nekik, hogy a váradi pasa vádjának alaptalanságát mutassák ki s követelése teljesítését előterjesztéseikkel akadályozzák meg. A fővezér mindkét felet meghallgatta, de a végleges döntés előtt meg akarta a dolgot maga részéről is vizsgáltatni s a várak megtekintésére s azután jelentéstételre kiküldötte a portáról Mustafa agát, Budáról Ali béget, harmadiknak a jenei kadit; Apafit pedig utasította, hogy ő is küldje ki a maga embereit, a kik a török megbízottakkal együtt járják meg a kérdéses várakat.

Apafi 1672 januárius 10-dikén azt írta Telekinek, hogy e határjárás oly nagy dolog, hogy az egész országnak megmaradása, avagy elromlása forog fenn benne. Abban fáradozott tehát, hogy a török biztosokat Erdély iránt kedvezően hangolja. Tudta, hogy erre pénz kell; Telekitől tanácsot kért, hogy mennyi pénzt és honnét kell szerezni; ő maga is kész adni

---

¹ A Széki gróf Teleki család és a M. Tud. Akadémia költségén kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti *Gergely Sámuel*. Hatodik kötet, 1672—1674. Budapest, 1912. 8-rét. XLII és 662 lap.

öt- vagy hatszáz tallért, de többre magát semmiképpen nem ígérheti, mert neki az ország egy pénz adót sem ad, azt is pedig országuil megelőzték a minapi konstituiczo által, hogy ország szükségére senki pénzét kölcsön ki nem adhatja. Így írhatott Bánffy Dénesnek is, a ki januárius 14-ikén kelt levelében egészen elkeseredve írja Telekinek: „Ő nagysága nekem azt írja, hogy öt-hatszáz tallért ha ad, holott tíz-huszezeret is nem volna sok adni ez igyben. Én meg irom tetszésemet ő nagyságának, noha elhittem, vissza fog tetszeni . . . nám bársonyt, csipkét s egyebet van min vennünk s az országuert nincs pénzünk.“ Egyúttal kéri Telekit, hogy ő is írjon ő nagyságának, ne veszesse el ez szép hazát néhány rossz pénzért. Teleki januárius 16-dikán adott választ a fejedelem levelére. Ő is írja válaszában, hogy ennek a szegény hazának dolga most válik el egyfelé. Ha most nem költ a fejedelem, félő, később költene, a mikor már nem lehet; hogy tehát megmutassa, hogy nemcsak ura, fejedelme e hazának, hanem fia is, szükség nemcsak hatszáz, hanem néhány ezer tallért is elkölteni.

Apafi azt óhajtotta volna, hogy a török biztosok ne találkozzanak előbb a váradi pasával, mint az ő embereivel. Elküldött tehát Budára Ali béghez, ezt arra kérve, hogy Lippa felé Erdélybe jöjjön; vagy ha ezt nem akarná, jöjjön Debreczen felé s ott egyezzek meg az erdélyiekkel. Ali bég e tanácsot nem fogadta el, társaival egyenesen Váradra ment, onnan értesítve Apafit megérkezéséről s kérve a további intézkedést.

Többek között Teleki Mihály is ki volt küldve Erdély részéről a határjáró bizottságba. El is ment Somlyóig, de innen családi körülmények hazatérésre kényszerítették. Ebben az időben halt meg gyermekágyban Kővárban Teleki Mihály házában Boldvai Kata, a ki férjének, Bethlen Domokosnak Törökországba Zólyomi Miklóshoz szökése után, mint rokon, a Teleki családnál tartózkodott. E váratlan haláleset Teleki feleségét, Weér Juditot, a ki szintén közeli szülés előtt állott, saját sorsa iránt olyan nagyfokú aggodalomba ejtette, hogy Teleki feleségét tovább magára nem hagyhatta. Visszament tehát Kővárba. Itt vette Bánffy Dénesnek márczius 2-dikán kelt levelét, melyben értesíti, hogy a határjárásnak végére jutottak, a török biztosok megajándékozva elutaztak, ők pedig írtak a fejedelemnek, hogy Dávid deákot sürgősen indítsa, Szilvási Bálintot mentől hamarabb készítesse utánok a portára elégséges pénzzel a határ kérdésének végleges rendezésére.

Szilvási és Rozsnyai április 18-dikán Drinápolyból írt leveleikben küldnek értesítést Telekinek. Még nem voltak kihallgatáson a fővezérnél, de ennek környezetétől arról értesültek, hogy a fővezér a defterekből azt igyekszik megállapítani, hogy mennyi jövedelmök volt eddig a váradiaknak a kérdéses vármegyékből. Terve lenne a fővezérnek a megállapítandó összeget a fejedelem által szedetni fel, a ki a felszedett összeget a váradiaknak adná be, ezek pedig ne jelennének meg dézmát szedni a vár-

megyékben. Szilvási utasítást kért Telekinek írt levelében arra az esetre, ha a kihallgatás alkalmával a fővezér ezen tervét előtte is előhizza. A kérdés végleges eldöntése azonban ezzel az alkalommal sem történt meg.

Szilvási Bálint portai követségét 1672 elején megelőzte egy másik, Cserményi Mihály követsége. Ez összefügg a magyarországi bonyodalmakkal.

A mikor Magyarországon a Zrínyi- és Rákóczi-féle mozgalmak következtében az üldözések, bebörtönzések, kivégzések megkezdődtek, az ezen mozgalmakban résztvevő előkelőbbek közül sokan azért vonták el magukat a rájuk várható büntetések alól, hogy erdélyi területre menekültek; összeköttetéseiket azonban az otthonmaradottakkal lehetőleg megtartották. A bécsi udvart bántotta ez a dolog. Próbálta kegyelemigéretekkel bírni visszatérésre a menekülteket, de e visszatérésnek útját állta a bécsi udvar iránt táplált teljes bizalmatlanság; próbálta kiadatásokra bírni Apafit, de nem akadt az országban egyetlen ember is, a ki kiadatásokat tanácsolta volna; a porta sem volt reávehető, a hol az udvar szintén kiadatásokat sürgette, hogy Apafinak elrendelje az Erdélybe menekültek kiadását. E miatt mind jobban elmérgesedett a viszony Erdély és a bécsi udvar között. A szatmári német generális, Strasoldo, teljesen kimutatta ellenséges indulatát. Megszüntetett minden összeköttetést Erdély és Magyarország között. Ha erdélyi embert Szatmármegye területén talált, azt elfogatta, Szatmárba hurczoltatta, mindenétől megfosztotta és bebörtönöztette. De az erdélyiek saját otthonukban sem voltak biztosságban, ha Szatmármegye szomszédságában laktak. Állandóan ki voltak téve zaklatásoknak, megtámadtatásoknak. E miatt panasztételre a portára küldte Apafi 1672 januárius elején Cserményi Mihályt, megbizva azzal is, hogy a bujdosók támogatására a porta engedélyét kérje.

Cserményi panaszának hallatára a németek ellen a fővezér ismételve kérdezte tőle, igaz-e vagy nem s Cserményi azon válaszára, hogy a fejedelem nem izen bizonytalan dolgot, azzal bocsátotta el, hogy írja le a valóságos dolgokat, mert ha úgy vannak, megorvosolja. A bujdosók megsegítésére vonatkozólag szárazon csak annyit mondott, hogy a fejedelemnek van arról válasza, tartsa ahoz magát.

Cserményivel egyidőben voltak a portán Petróczi István és Szepesi Pál. Előbbi februárius elején érkezett vissza. Megérkezése után nemsokára Telekihez Kővárba ment a fejedelem megbízó levelével és azon izenetével, hogy a hajdúk elméjét puhatolja ki, hajlandók lennének-e felülni. Apafinak Teleki azt válaszolta, hogy a porta hire nélkül cselekedni nem látja bátorságosnak; de Naláczynak írt levelében nem titkolta el meglepetését az izenet felett. „Lelkem Uram, efféle dologról nem magyarországi embertől kellene izenni, hanem vagy irni kellene ő nagyságának, vagy maga emberétől kellene izenni.“ Mindamellet, hogy ne vádolhassák engedtlenséggel, megbizást adott egy bizalmas emberének, Balkó Pálnak a hajdúk elméje kipuhatolására.

Mikor pedig Cserményivel Szepesi Pál is megérkezett, ő és Petrőczy István titokban körülfogták a fejedelmet, Bánffy levele szerint megeskették, hogy senkinek a dolgot ki nem jelenti és a fejedelem aláírásával és az öreg pecséttel ellátott üres lapot csaltak ki tőle, melyet ők lettek volna kitöltendők s a hajdúk felültetésére szánták. Ezenkívül egy levelet kértek a fejedelemtől Telekinek azzal az utasítással, hogy a Szepesiek vállalatát támogassa. Titokban volt a dolog előkészítve, de Bánffy Dénesnek, a ki Szepesieket gyűlölte és különben is azt, hogy a bujdosók most kezdjenek valamit, úgy reájok nézve, mint Erdélyre nézve veszedelmesnek tartotta, feltűnt a sok titkos tanácskozás, sugdosódás és a titoknak nyomára jött, a titkot közölte a tanácsurakkal, kik Bodolára a Béli Pál leánya és Wesselényi Pál esküvőjére mentek volt. A tanácsurak meghallgatása után Apafi Szepesiektől az általa aláírt üres lapot a Telekinek írt levéllel együtt visszavette.

Bánffy egyenesen megkérdezte Telekitől, hogy tudott-e előre Szepesiek ez eljárásáról, mert ezek azzal vették reá Apafit ez iratok kiadására, hogy Teleki is „consentiens.” Teleki Bánffynak adott válaszában nemcsak ezt tagadja, hanem azt is írja, hogy porta ellen, hazája végezése ellen való dolgot a fejedelem parancsolatjára sem követne el, mert Erdélyvel többször nem proscibáltatja magát.

Már 1670 októberben találkozunk azzal a gondolattal, hogy a fejedelem levélben keresse meg a protestáns fejedelmeket, járjanak közbe a császárnál a magyarországi üldözött protestánsok érdekében. Bethlen Miklós kapott megbízást a levelek elkészítésére.¹ Bethlen Miklós ír erről Önéletírása első kötetében; írja, hogy elkészítette a leveleket, de elküldésök Teleki Mihályon múlt el. Bethlen Miklós elbeszélése nem egészen hű. E levelekről 1672 elején is többször volt szó. Már 1670 október 13-ikán azt írja Bethlen Miklós Telekinek, hogy a levélírás ugyan meglehetne, csakhogy egy szóba is ember néha olyan hibát tehet, hogy aztán sok szóval is nehéz elboronálni. 1672 januáriusi levele szerint újabb formába írta meg a leveleket, de az uraknak nem tetszett. Teleki februárius 2-dikán írt válaszában az urak scrupulusának okát haszontalanságnak mondja. Márczius 14-ikén kelt levelében Bethlen Miklós arról értesíti Telekit, hogy Szebenben a királybíróval együtt a Németországba készülő ember kezébe adták a leveleket, hogy elvigye; de Bánffy márczius 26-ikán azt írja Telekinek, hogy a Németországba készülő embernek scrupulusa támadt a Bethlen Miklós expeditiójában, az elküldés ad saniozem revisionem haladott. Erre Teleki április 1-sején kelt levelében csodálkozását fejezi ki az electorokhoz való expeditiónak haladásán s kéri Bánffyt, tudósítsa miben maradt el, mire Bánffytól április 5. kelettel azt a választ kapta, hogy a keresztyén electorokhoz és fejedelmekhez való expeditiók formája és

¹ Lásd Teleki Mihály levelezése V. k. 370. l.

stilussa veszedelmes lett volna, ha intercípiáltatott volna. Székely László április 6-dikán és 18-dikán kelt leveleiben e leveleknek újabban való korrigálásáról ír Telekinek. Kitetszik ezekből, hogy a levelek elküldése abban mult el, hogy azok megírásában nem találták meg azt a formát, melyben mindnyájan megnyugodhattak volna.

A bujdosók minden csalódás mellett is reménykedtek a porta támogatásában. A májusban tartott tordai gyűlésökből Nemessányi Bálintot küldötték be a segély kieszközlése végett. De Nemessányi csak Bukarestig ment, mert a vajda Gligorásko azzal biztatta, hogy ő hamarabb szerez kedvező választ, a mit pedig ő sem tudott kieszközölni.

A porta előtt fontosabb dolog állott a bujdosók ügyénél. Nagy készüléket tett Lengyelország ellen való háborúra. Hogy ez alkalommal Erdélytől is élést kérnek, Gyulai Tamás kapitihá előre megírta Apafinak. A nyár közepén megjött a szultán és fővezér parancsolatja is Apafihoz. A császár tudatja, hogy személye szerint megyen Lengyelország ellen háborúba. Mikor elődjei arra felé hadakoztak, a régebbi erdélyi fejedelmek hét s nyolczszáz szekeret három-három bokor ökörrel, árpával és liszttel megterhelve küldötték elődjei táborába; Apafi is küldjön mentől hamarabb hatszáz szekeret hat-hat ökörrel, liszttel és árpával megterhelve táborába; a szekerek pedig a háború végéig a táborban maradnak s mire kivántatni fog, arra fognak használtatni. A szultán azzal végezte ugyan levelét, hogy ezen dologért ő is külön-különbféle kegyelmességével kívánja éltetni Apafit; de a szultán levelével egy időtájt — július 14-ikén — érkezett meg Radnótra a Gyulai Tamás kapitihá fia apjától hozott ezen nyugtalanító zenettel: Gligorásko vajda a portán elvádolta a fejedelmet és az országot, hogy titkos szövetségben vannak a lengyelekkel és az ausztriai házzal. Gligorásko ezzel elérte azt, hogy az Erdélyre vigyázásért otthon hagyják. Az erdélyi fejedelemséget is magának kéri. Egy aga jó Erdélybe az élés sürgetésének ürügye alatt; de valódi célja küldetésének, hogy járja be a száz városokat, kutassa ki, hogy van-e az országban rebellióra hajlandóság, valamint azt is, hogy elfogadnák-e fejedelemnek Gligoráskot. Július 25-dikén maga Gyulai írt Apafinak. Levele szerint az élés kérés is csak próba. Látni akarják, hogy engedelmeskedni fog-e a fejedelem a szultán parancsának. Nyissa ki szemeit a fejedelem és csinálja meg jóakaróit, mert nagy rossz vagyron feltéve felőlünk; ha Isten a török dolgát Kamenicz alatt boldogítja, Erdélyt készül megrontani.

Az Erdélybe küldött aga is kellemetlenkedett. Egyszer azt mondta, hogy ő az élés nélkül el nem megyen, máskor meg azt, hogy ő nem várja az élést, mert a fejedelem csak szélyel jár, nincsen gondja az élésre. A fővezér környezetében pedig a fejedelem rossz akarói azt hirdették, hogy 600 szekér élés olyan csekélység, a mit egyetlen erdélyi úr is ki tudna állítani; de a fejedelem csak azt lesi, hogy a lengyelek megverjék

a törököket s akkor mindjárt a lengyelek mellé pártol. Mikor azonban Ba'ó László szeptemberben az 500 szekér éléssel — mert százat időközben elengedtek — és a szokott ajándékokkal a török táborba megérkezett, szives fogadtatásra talált s a gyanúsítók és vádaskodók elhallgattak.

A mint a lengyel-török háború kezdetét vette, az Erdélyben tartózkodó bujdosók is eljöttek látták az időt a németek megtámadására. A porta segélyére nem számíthattak, de számítottak erdélyi támogatásra, különösen számítottak Telekire, a kitől erre ígéretet is vettek. Augusztus végén kimentek tehát Magyarországra, a hol szép számú katonaság sereglett köréjük; a hajdúk is mellettük fogtak fegyvert, Huszain agával váradi törökök is csatlakoztak hozzájuk. Enyiczkénél szép csatát nyertek a németeken. Teleki Mihály megnyervén Apafi beleegyezését, szeptember elején Kővárba sietett s kővárvidéki és máramarosi csapatokat vonván maga mellé s az ott tartózkodó bujdosókat is maga mellé vévén, szeptember közepén megindult Szatmár felé, fellépéséről a szomszédos vármegyéket szeptember 18-dikán kelt leveleiben értesítvén. De hadjárata váratlanul pár nap alatt bevégződött a batizvasvári vereséggel.

Nagy merészség volt Teleki részéről ez az egész vállalkozás. Hogy a porta híre, engedelme nélkül a bujdosók mellett részt vegyen a háborúban, előzetesen legjobb barátai sem javallották. A Radnótra összegyűlt tanácsurak az elindulását tudató levelét megdöbbenéssel olvasták. Kiállították ugyan az általa kért biztosító levelet arról, hogy a háborúban részvételért itthon sem neki, sem családjának, sem személyökben, sem vagyónukban nem lesz bántódásuk, de az erről szóló írást aláíratlanul küldték el. Megveretése fokozta az aggodalmat. Attól kellett félniök, hogy a porta Teleki hadjáratát az országnak fogja tulajdonítani s az országot fogja e miatt lakoltatni. Ezt az aggodalmat Teleki ellenségei az ő megbuktatására igyekeztek felhasználni. A közvéleményt időközben befolyásolták ellene s mikor október 12-ikén megnyílt az országgyűlés Fehérvárott, megnótáztatását követelték. Titokban Bethlen János is tüzelte Teleki ellen a rendeket; de a tanácsurak között volt Telekinek néhány jó barátja, a kik a fejedelem és fejedelemasszony által is támogatva, megvédelmezték Telekit. Ellenségei a portáról érkezett levelekben kerestek ellene nótára szolgáltató okot, de miután ilyet nem találtak, azon reményben mentek haza, hogy majd jó a portáról olyan levél, a mit felhasználhatnak ellene. De lesbe állások is hiában való volt. A bécsi udvar bevádolta ugyan Telekit a bujdosók mellett fellépéseért, a fővezér kérdezte is Baló Lászlótól, a török táborban levő követtől, hogy minő csatája volt Szatmár közelében a kővári kapitánynak, de megelégedett ennek kitérő feleletével s ha volt is értesülése Teleki hadjáratáról, nem tudakozta tovább ezt a dolgot.

Ki kell javítanunk érdemes történetíróknak Pauler Gyulának azt az állítását, hogy a batizvasvári csatavesztés után Apafi végkép elveszté kedvét

segíteni a magyarokat.¹ Ellenkezőleg Apafi csak arról akart bizonyos lenni, hogy a portán nem neheztelnek a Teleki támadásáért; a mint ez kitűnt, már október 1-sején tudatta a kővárvidékiekkel Teleki küszöbön álló újabb elmenetelét; október 5-dikén pedig sajátkezű levelében figyelmeztette Petrőczit, hogy tartsák együtt a katonaságot, mert küldi Telekit segélyökre. Ugyanezen napon kelt Székely László levele szerint Apafi azt mondotta, hogy soha az a kegyelmes ura nem lesz Telekinek, a ki eddig volt, ha el nem megyen s később Lázár Imrét küldötte hozzá, hogy tudja meg az elindulás késedelmének okát. Teleki készült is megismételni a hadjáratot, ígerte ezt Apafinak is, a bujdosóknak is, kik csaknem naponként sürgették az ő megindulását; de az októberi országgyűlés lefolyása, ellenségeinek az országgyűlésen ellene intézett támadása gondolkozóba ejthette; a tanácsurak részéről biztosításra, hogy a további háborúban részvételért itthon bántódástól nem kell félnie, még csak nem is gondolhatott; addig haladott megindulása, hogy bekövetkezett a magyar hadak nagy veresége Győr-kénél, a mi a bujdosók eddigi győzelmeinek gyümölcsét megsemmisítette és Teleki itthon maradását vonta maga után.

A győrkei csata után a bujdosók ideiglenesen Petrőczy Istvánt választották vezéröknek, de most is Telekiben reménykedtek, kinek azt írja Szepesi november 5-dikén: „A Kegyelmedben való csalatkozás miatt veszhetünk el hazástól“; kéri őt, gondolkozzék lelkesen, hogy ne fogyatkozzanak meg benne. De ismét a portára is vetették szemöket. Szepesi Pált küldték oda, a ki Erdélyen át Brankovics György tolmács kíséretében indult el.

Szepesi azzal ment be a portára, hogy ha a szultán hajlandó lesz fogadni, mindjárt solennis követséget küldenek be. „Már attól sem várván, követek követre csak mennek“ — írja Bánffy Dénes Telekinek azon alkalomból, mikor Petrőczy István, Farkas László és Fábíán, Szobonya hajdúk kíséretében mintegy ötvenen megindultak a portára. 1672 december második felében értek Gyulafehérvárra, a hol Petrőczit, illetlen és helytelen magaviselete által felharagítva, Apafi elzáratta.

A német generálisok gráciával kecsegtették azokat, a kik a császár hűségére visszatérnek, nagy jutalmat ígértek azoknak, a kik a meghódolni nem akaró főbbeket élve vagy halva kézbe adják. Minthogy a katonák különben is rendes kvártély és rendes ellátás nélkül, fizetés nélkül voltak, inkább csak fosztogatásból és rablásból éltek, hánytorgatták is a vezetők előtt, hogy őket török segítséggel s erdélyi hadakkal bízatták, a miből semmi sem telt, csak meg kellene ragadozni őket s gráciát nyerni velek; a fizetést is nagyon emlegették; ha tudnak fizetni, fizessenek, ha nem fizetnek, ők oly helyre mennek, a hol fizetnek nekik: attól lehetett tar-

¹ Pauler Gyula: A bujdosók támadása 1672-ben. *Századok*, 1869. 88. 1.

tani, hogy szézüllik az egész sereg, a mit nem akart Apafi sem; Ispán Ferencz sürgetésére, hogy gondoskodjanak a hadról, ne engedjék szétszolni, történt némi gondoskodás róluk.

Kisebb összeütközések a németekkel ez időben is fordultak elő. Dorognál a magyarok nyertek, de annál komolyabb volt veszteségök Nyír-Béltelnél. Cob generális Nagybányát igyekezett katonasággal megrakni, a mit Apafi azzal viszonzott, hogy a németek bebocsátása esetében az élelmi szereknek Bányára bevitelét eltiltotta.

Baló László 1673 februárius 1-sején érkezett Fogarasba a portáról. A fővezértől szigorú izenetet hozott Apafinak: a magyarok dolgába magát tovább ne elegyítse, a békességet ne bontogassa. Szepesitől pedig a kihallgatáson azt kérdezte: hol voltak akkor, a mikor maga járt utánnok? elútasító választ adott.

Pedig a felkelők helyzete válságos volt. A váradi pasa nem akarta engedni, hogy az ő területén maradjanak; Erdélyre igazította őket, mint Bánffy írja Telekinek, azért, hogy ezzel is galibát szerezzen Erdélynek a portán. „Rettenetes baj ez, mert ide bebocsátani őket sem a porta parancsolatjára, sem az országra nézve nem bátorságos. Ellenséget a hazára vonni nem tanácsos; ellenben sehol refugiumok nem lévén, ezek penitus elromolnak s így vész el a magyar nemzet s abban az Isten dicsősége.“ Apafi eleinte a bujdosók követeit, Farkas Lászlót és Kubinyi Lászlót sem akarta fogadni, a kik Petrőczy szabadon bocsátását és kvártélyt kérni jöttek, később azonban mind Petrőczy elbocsátását megígérte, mind a hadaknak pénzt adott és kvártélyról gondoskodott. Mikor pedig e miatt a németek Erdély határát sem kímélték, Pért és Érszentmihályt felverték, a prédikátort is rabul vitték, Apafi áprilisben Székely Lászlót küldte a portára a határsértés miatt a németekre panaszt tenni. Megérkezése után pár nappal értek oda Szepesiék is abban a reményességben, hogy Székely László számukra is viszen pénzt, melylyel a fővezérnél és környezeténél jó fogadtatást biztosítsanak magoknak. Nagy volt meglepetésök és panaszuk, a mikor megtudták, hogy Székely Lászlónál erre a célra semmi sincsen; ők vagy valahonnét szerit tették volna, vagy be sem mentek volna, ha a fejedelem nem biztatta volna. Székely László útásítása ellenére vett fel kölcsön ezer tallért számukra, hogy megnyugtassa őket, „Ha mind így csalódnak bennünk, bizony oda hagynak bennünket“ — írja Székely László Telekinek.

A fővezér, hogy a német residens előtt ne legyen feltűnő, Drinápoly mellett egy faluban, Arnotkőiben szállásoltatta el a bujdosók követeit, titokban fogadta őket, de várakozásra intette, mert figyelmét most a lengyelországi háború foglalta le. Megismételte ez intést Brankovics György által és Turzai által küldött izeneteiben is.

Apafi az 1673 év folytán ismételve figyelmeztette Telekit, hogy legyen készen, mert ha a portáról kedvező válasz jó, őtet küldi ki a felkelőkhöz. Ezek már májusban izenték Szobonya Istvántól Apafinak, hogy ha fejet

nekik nem küld, eloszolnak. Teleki kimenetelét sürgették maklári, diószegi és debreczeni összejöveteleikből szeptemberben, a krasznai gyűlésökből októberben, Biharban tartott gyűlésökben pedig ideiglenesen, míg Teleki hozzájuk mehetne, Wesselényi Pált választották vezéröknek.

Jóllehet a bujdosók 1673 első felében hűségökről reverzáissal biztosították Apafit, mind a mellett ő pénzküldésnél és szállásadásnál többet érdekökből a porta határozott tilalma ellenére nem tehetett. E tartózkodása mellett is voltak aggodalmai. A bujdosók kívánságára a tavaszon Petrőczit a fogságból elbocsátotta; de a mikor ez kiszökött Biharmegyébe, visszahozatta és ismét elzáratta. E miatt a váradi pasa írt reá kemény levelet: hogy mert hatalmas császár földére küldeni s onnan Petrőczit fogságba hurczoltatni? Majd Kabós Gábor kapitihától jött izenet: fel van téve a töröknél, hogy ha a lengyellel elvégezi dolgát, elszakaszza Erdélytől a vármegyéket. Mikor 1673 októberben a moldovai vajda elpártolt a törököktől s Apafit példája követésére hívta fel s mikor a lengyelek nagy hőse, Szobieszki János, hasonló ajánlással fordult Apafihoz: ismét feléledt a porta gyanuja Apafi hűsége iránt; nyíltan kárhóztatta a fejedelmet, hogy a Moldovából és Havasalföldéről az új vajdák elől menekülő bojárokat országába befogadta, reáijesztés által akarta Apafit engedelmségben tartani; ebből a czélből vitette 1674 elején Zólyomit a táborba, a hol úgy mutogatta, mint rendelkezésre álló fejedelem-jelöltet. A trónját féltő fejedelem nemcsak hogy nem mert a porta ellen a bujdosók segélyére komolyabb lépéseket tenni, hanem 1674 elején közölök azoknak, a kik Máramarosban tartózkodnak, Teleki által azt is megtiltotta, hogy országából ki- s bejárjanak és megrendelte, hogy ha kimennek, ne is jöjjenek többet vissza.

A magukra maradt bujdosók februárius 26-dikán Nánás mellett ütköztek meg a németekkel, de a csatát elveszítették. „Nagy romlás volt ez — írja Bánffy Telekinek — két egész mélyföldig mind van az test; de aligha az új király¹ és senatorok a harczon löttek volna.“

A nánási vereség ismét Erdélyre és Telekire tereli a bujdosók figyelmét. Márczius 8-dikán szalontai gyűlésükből, április 28-dikán Poroszlórról rt levelökben és követek által kértek föelöljárót, pénz- és emberbeli segítséget. Miután pedig ezek megadását a porta határozott tilalma lehetetlenné tette, augusztus 23-dikán Csatáron az eddigi ideiglenes vezért, Wesselényi Pált véglegesen vezéröknek választották meg. Wesselényinek végleges vezérsege sem volt szerencsésebb az ideiglenesnél, mert szeptember 26-dikán Böszörmény mellett a csatát teljesen elvesztette, daczára annak, hogy váradi törökök is nagy számmal voltak táborában. A böszörményi csata elvesztése is azt mutatta, hogy a bujdosók csak maguk erejére támaszkodva, a bécsi udvarral szemben czéljokat el nem érhetik.

¹ Értsd Wesselényi Pált, az ideiglenesen megválasztott fővezért.

Tisztában voltak ezzel azok is, a kik a Wesselényi-féle összeesküvésben annak kezdetén részt vettek. Mindjárt az összeesküvés kezdetén számítottak török segítségre; számítottak Erdélyre is. De a porta nemcsak hogy nem akarta a némettel kötött békét megszegni, hanem Apafinak is határozottan ismételve megtiltotta a magyarországi mozgalmakban való részvételt. Számítottak az összeesküvés főbbjei közül többen Franciaországra is. XIV. Lajosnak azonban több éven át nem állott érdekében a magyar elégtelenség támogatása. Minden gondját a spanyol örökség megszerzése vette igénybe; erre nézve tárgyalásokat folytatott Leopold császárral, a kivel sikerült is 1668-ban magára nézve olyan előnyös megállapodásra jutni, hogy ez páratlanul áll az államok történetében. Azóta azonban a helyzet megváltozott. XIV. Lajos ambíciója, Európa feletti uralkodásra törekvése nyilvánvalóvá lett, felriasztotta és védekezésre kényszerítette a többi államokat. Az 1672-ben kezdett háborúja XIV. Lajosnak Hollandia ellen a fenyegetett államok koalícióját vonta maga után Franciaország ellen. E koalícióból becülettel Leopold sem vonhatta ki magát és Franciaország ellen tekintélyes sereg élén legügyesebb hadvezérét, az olasz Montecuculit küldötte. E lépése a császárnak döntő volt XIV. Lajos további politikájára. Meg akarta osztani a császár erejét, lehetlenné akarta neki tenni, hogy a nyugati harctéren nagyobb erővel léphessen fel; a császárnak saját országában akart dolgot adni: elhatározta, hogy a magyarországi felkelést kiaknázza a császár ellen. Megkönnyítette ez elhatározás valószínűségét az, hogy az új lengyel király, Szobieszki János ezen időben s ezután is néhány évig XIV. Lajos befolyása alatt állott. Így jelent meg 1674 őszén a lengyelországi francia követségnél alkalmazott ezredes, Beaumont Miklós, magának a lengyel királynak Telekihez címzett ajánló levelével Erdélyben.

Beaumont megbízatása volt tájékozást szerezni a magyarországi viszonyokról, nevezetesen a következő kérdésekre nézve kellett tájékozódnia: 1. Milyen karban van a magyar elégtelenség ügye? hol vannak menedékhelyeik? — 2. Milyen haddal és milyen erővel rendelkeznek? milyen támaszuk van idegenből? — 3. Mekkora része van az országnak hatalmokban? vannak-e erősségeik és azokban őrségek? — 4. Hol van a háború színtere? — 5. Hol tartják gyűléseiket? hol van tanácsuknak székhelye? — 6. Kik főbb emberei a háborúban és a tanácsban? — 7. Van-e ezeknek felhatalmazásuk tárgyalni és határozni pártjokból a többieknek részvétele nélkül és lehet-e velük némi bizonyossággal szerződésre lépni? — 8. Minő összeköttetésök lehet a törökkel? minő lekötöttséggel és minő feltételek mellett? — 9. Jelenleg mekkora erő áll velük szemben Magyarországon és mely várak vannak a császár kezében? — 10. Vannak-e oly elégtelenség is, a kik még nem nyilatkoztak? ezek neve, társadalmi állása, érdekeik? Vajjon a pártjoknak nyújtott segély és protekció nyilat-

kozatra birná-e ezeket és az ország többi részét egy új uralkodó javára? — 11. Vannak-e az elégtelenek között katolikusok és egyházi személyek? nem lehetne-e néhány püspököt pártjukba belépésre birni? — 12. Vannak-e olyanok a császár pártján, a kiket el lehetne onnan vonni? ezeknek neve, valamint mindazoké, a kik némi tekintélyt és előnyt tudnának nyújtani a pártnak, mely a végre jött létre, hogy kivonja az országot az elnyomás alól és visszaállítsa az előbbi szabadságot?

Beaumont a fenti utasítással ellátva, Szobieszki János király ajánló levelével Telekit kereste fel; a felvetett kérdésekre tőle kapott tájékoztató feleletet. Teleki Beaumonttal találkozását 1674 október 18-ikán kelt latin nyelvű levelében írta meg a bujdosóknak, e levélnek egy példányát a főbb bujdosók neveivel átadta Beaumontnak is, a ki mind a kettőt magával vitte Lengyelországba, itteni megjelenésével azon reményt keltve fel a bujdosókban, hogy a német elleni ezutáni küzdelmeikben francia támogatásra is számíthatnak. Beaumont elutazása után kevéssel egy másik nagyfontosságú esemény is történt, a miben a bujdosók az általok képviselt ügy sikerére nézve kedvező fordulatot láttak. E váratlan esemény Bánffy Dénes bukása volt.

Bánffy Dénesnek, Apafi uralkodása idejében, a felmerült országos kérdésekben elfoglalt álláspontját és gondolkodását Teleki Mihálynak írt és napjainkban is meglevő leveleiből ismerhetjük meg. Mint kedves sógorának, rokonának írja e leveleket, melyekben legtöbbször őszintén közli gondolatait. Lelkéből gyűlöli a törököket, a kikkel neki volt legtöbb vesződése, mint a váradi pasasághoz legközelebb eső várak (Kolozsvár, Sebesvár, Somlyó, Cseh) főkapitányának. Hogy hazáját, nemzetét, vallását őszintén szereti, hogy ezek romlása keserűséggel tölti el, több levelében írja. Kárhuztatja a bécsi udvar politikáját a magyarokkal szemben, a vallás miatt elkövetett üldözéseket, protestáns papok bebörtönözését, vagy lakóhelyeikről elűzését; de a némettel a végleges szakítást nem tanácsolja, mert a bekövetkező török veszedelemmel szemben a keresztyén államoktól vár védelmet. E felfogása szabja meg magatartását a bujdosókkal szemben is. Főbb embereikkel érintkezik, házánál szívesen látja, sőt hívja is őket magához, de reményeiket nem osztja, terveiket, vállalkozásaikat hibáztatja, a német ellen való fegyveres támadást, hadfolytatást időelőttinek, czéltalannak, ok nélküli kockázatnak tartja; Erdély által megsegítésöknek ellene van, Telekit is arra inti leveleiben, ne kockáztassa Erdélyben elfoglalt szép állását, családját, vagyonát a bujdosók mellett a háborúban részvétel által. Izzó gyűlölettel van a bujdosók főbbjei közül Szepesi Pál és Keczer Menyhért iránt, kiktől leveleiben kiméltlenül nyilatkozik. Több helyen latornak nevezi Szepesit, elfajult latornak, hamislelkűnek, rossz tót embernek Keczert. De nem kiméli a többit sem. Főleg egy-egy vereség után ad szabad kifolyást gyűlöletének. A nyírbélteki vereség után az abban résztvevő főbb buj-

dosók Bánffy szemében „átkozott és lator, Istent s az jó tanácsot megvető gonosz emberek lőnek, nem méltók, hogy élni engedje őket az magyarság.” A böszörményi csatavesztés után az itt vereséget szenvedett Wesselényi Pál Bánffy szemében „tacsó” lesz, eb-kölyök, később pedig „átkozott, vérre kapott rossz czenk, gyilkos eb.”

Az emberekkel való bánásban ellentét volt Bánffy és Teleki közt. Az eddig közreadott kötetekben nem egy helyet találunk arra nézve, hogy Teleki azokkal is jót tett, azoknak is szolgált, kikről tudta, hogy ellenségei. Bánffynak gőgje, erőszakos természete, mindenkin uralkodni vágyó hajlama, a hajlandóság mások lekicsinylésére, számba nem vételére, lehetlenné tette az ő részéről a Telekiéhez hasonló bánásmódot. Mintha csak gyönyörűségét találta volna abban, hogy ellenségei számát szaporítsa. Teleki nem egyszer igyekezett Bánffy eljárását mentetgetni, mint ezt Naláczy 1673 márczius 28-dikán kelt levelében mintegy szemrehányólag írja Teleki-nek. Igyekezett a bujdosók főbjeit is Bánffyval kibékíteni, mint ezt 1672 június 11-dikén és 12-dikén Ispán Ferencznek írt leveleiben olvassuk. Igyekezett halálos ellenségét, Béli Pált is kibékíteni Bánffyval 1671 augusztusban; sikerült is — legalább Teleki úgy hitte — kibékíteni őket, de a mint a következőkből tudjuk, ez a béke nem volt tartós.¹

Hogy Bánffynak sok ellensége volt, a kik megbuktatására törtek; hogy a fejedelemben sem bízhatik, maga írja több levelében. Ellenségei csak a kedvező alkalmat lesték az ellene fellépésre. Ez az alkalom 1674 utolsó hónapjaiban kínálkozott, a mikor a váradi pasa katonákat küldött a szomszéd erdélyi vármegyékre dézmálni, a mit Apafi is augusztus 28-dikán a tordai rendekhez írt levelében szokatlannak s meg nem engedhetőnek jelentett ki. Bánffy sürgősen írt Apafinak, kérte, hivassa az urakat, mert ez nem gyerekjáték, adják tetszéseket, hogy kell-e oltalmazni a vármegyéket, vagy pedig meg kell engedni a dézmálást; ő a fejedelem parancsolatjától vár. Ha oltalmazni kell, kérte a fejedelmet, rendelje ki a marosszéki, torda-

¹ Akkor volt ez, a mikor Wesselényi Pál kívánságára Teleki-nek Bánffyval együtt kellett menni Bélihez a Wesselényi Pál és Béli leánya Zsuzsánna kézfogójára. Bánffy a kibékülés megtörténte előtt Béli házában meg nem jelenhetett. Telekitől három levél maradt fenn, a miket a kibékítés céljából írt Béli-nek. Deák Farkas *Uzoni Béli Pál* című műve 70—73 lapjain közöl a három levél közül kettőt; de ő megfoghatatlan tévedésből azt írja, hogy Béli írta a leveleket Teleki-nek és így a valóval ellenkező következtetést hoz ki belőlük. A harmadik — D. F. által nem közölt — levélnek idevonatkozó része így hangzik: „Áldassék Istennek nagy neve, hogy Isten Kegyelmed szívét az atyafiságos szeretetre indította. Isten tegye állandóvá Kegyelmetek között; verje meg Isten, az ki Kegyelmetek között egyenetlenségre való szót szólott, szól ezután is.

Én, Uram, az úrral Bánfi urammal jó ideje nem beszéltem; most ő kegyelme Bonczidán is van; Isten onnét meghozván, beszélek ő kegyelmével bővebben is; de én abban bizonyos vagyok, hogy az ő kegyelme részéről az atyafiság megmutatá-

vármegyei és aranyosszéki hadakat is. Így írt augusztus 27-ikén Telekinek is. De be sem várva az Apafi rendelkezését, a kolozsvári és somlyai hadakat kirendelte. Mikor a törökök Somlyó közelébe értek, itt Bánffy hadaival találkoztak, mire visszavonultak. Erre következett az, hogy a váradi pasa Bánffyval októberben egy contractusban kiegyezett. Úgy a hadak kirendelésében, mint a contractus kötésében Bánffy felhatalmazás nélkül járt el, átlépte hatáskörét és oly jogokat gyakorolt, a mik meg nem illeték. Ezt a lépését használta fel leginkább megbuktatására a titokban ellene alakult liga, mely azalatt jött létre, míg ő a váradi törökkel vesződött. Előbb meglepetéssel elfogni akarták s csak azután lépni fel nyíltan vádjajkkal ellene; de miután ez nem sikerült s az alatta álló tekintélyes fegyveres erőtlől félniök lehetett, november 20-dikán levelet írtak neki Apafival, Bornemisza Annával és Teleki Mihálylyal. Mind a hárman levelökben arra intik, hogy ne gondoljan fegyveres ellenállásra. Apafi azt írta levelében, hogy békés úton akarja a dolgot eligazítani; Bornemisza Anna a rendek előtt sikeres közbenjárással kecsgetté, Teleki Mihály pedig azzal biztatja, hogy a fejedelem Bánffy jóakaróival jókarba állítják a dolgot. De ugyanezen napon írt levelében Teleki a liga főbjeit gyors cselekvésre ösztönzi, Apafi M. és Bornemisza Anna pedig reversalist állítanak ki, hogy a Bánffy kedvéért a rendek mellől el nem állanak. Miután Bánffyt saját katonái elfogták s a liga hatalmába adták, az országgyűlés elé került ügye. Itt ártatlanságát senki nem vitatta, védelmére senki fel nem szólalt, bűnösségét egyhangúlag vallották, csak a büntetés mértékére volt véleménykülönbség. A többség halálos büntetés mellett nyilatkozott, mit aztán siettek is végrehajtani.

Bánffy Dénes volt Erdélyben annak a politikának legexponáltabb képviselője, hogy a bécsi udvarral a jó viszonyt nem kell teljesen megszakítani. Halálával ez a politika is elbukott s felülkerekedtek azok, a kiknek meggyőződése az volt, hogy a bujdosók ügyét a Béccsel való teljes szakítás árán is fel kell karolni s erre a célra külföldi segílyt is igénybe

---

sában nem leszen fogyatkozás. Hiszem Isten, meglátván az lator emberek Kegyelmetek régi confidentiáját, hogy megújult, óvástabb beszélnek. Mint azelőtt is sokszor megmondottam Kegyelmednek, meg is írtam, ha mi controversiák lehetnek is Kegyelmetek között, az atyafiságnak szereteti kit eloltsón, kit pedig atyafiságoson is eligazíthat Kegyelmetek; így Kegyelmetek között az jó atyafiság meglévén, reménlem, az közjó is jobban megyen elő, kiért Isten megáldja Kegyelmeteket.

Bánfi urammal szemben lévén, Kegyelmedet újabban tudósítom.

Hogy pedig az én interpositiom, sok szép szóm foganatos volt Kegyelmed előtt, abbeli jóakaraját is Kegyelmednek meg szolgálom; kötelezett is ugyan Kegyelmed azzal maga szolgálatajára.

Pótlólag Teleki M. kezével: Azt a szót, kit Bánfi uram szavával mondott Jenei uram, én bizony soha ő kegyelmétől nem hallottam; de ugyan tudja Kegyelmed: hivatlan vendégnek. Ha Kegyelmed hivatná Bánfi uramat, holott az más részről hitták, atyafiságos dolog volna.

kell venni; a kik tehát nem haboztak az ügy érdekében a XIV. Lajos támogatását is elfogadni. Ez által a bujdosók ügye és Magyarország története egy új forduló ponthoz jutott.

Végül a kötet három utolsó leveléről külön kell megemlékeznünk. Ezek közül a két elsőt Kollátovit György írta Telekinek, a kit mint meghitt emberét Teleki Bánffy Dénes özvegyéhez Bethlenbe küldött. Kollátovit második levele szerint Bánffyné kemény szókkal emlékezett meg Telekiről, a kit látni sem akar többé az életben, mert mindennek, a mi a szegény urával történt, Teleki volt a fő oka s Bánffy sentenciáját is ő kérte ki. De Bánffyné a koppándi eset óta ellenségei hatalmában volt, a kik szigoruan őrizték; a történetekről csak azt tudta, a mit őrzői vele közölni jónak láttak; Kollátovit első levele szerint ő sem találkozhatott vele négy szem közt, hanem csak Béli embere Nagy Imre jelenlétében, hogy ez is hallja, mit beszélnek. A Béli emberei itt és már ekkor kezdték el Teleki befeketítését. Teleki Bánffyné testvérenek Bornemisza Annának küldte el Kollátovit levelét, a ki azon megjegyzéssel küldte vissza, hogy Bánffyné kifakadását Teleki ellen nem kell nézni, mivel a megkényszeredett ember olyan. A gonosz emberek összehordják az embert, de meg nem békéltetik.

(Kolozsvár.)

Dr. Gergely Sámuel.